

FÖLDVÁRYNÉ KISS RÉKA

tanszékvezető, egyetemi docens (KRE)

TÖRTÉNELEM ÉS EMLÉKEZET

A dunamelléki reformátusság 450 éve

Mikó Imre, a küzdelmes sorsú 20. századi kolozsvári polihisztor tudós gyakran idézett gondolata szerint „A kiválóak munkássága átnyúlik a jelenbe, (...) mai életünk hatótényezőjévé válik. Nem lezárt fejezet, hanem fundamentum. Hiszen a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk.” Mikó aforizmaként is tovább élő felismerése arra emlékeztet, hogy történelmünk valójában sohasem statikus, hanem jelenünket alakító, abba folyamatosan beépülő örökség, amely identitásunkat és közösségi gondolkodásunkat egyaránt formálja. Ez az örökség egyszerre felemelő és olykor súlyos kérdéseket is feszegető tapasztalat minden nemzedék, így a mai dunamelléki reformátusság számára is, amelynek története a megtartatás és újrakezdek-
és-útkeresések feszültségében is megragadható.

Múlt és jelen egymást átható összefonódásáról ír egy másik jelentős 20. századi gondolkodónk, a református szellemi hagyományokból is táplálkozó Csoóri Sándor *Tenger és diólevél*

című esszégyűjteményében: „sorsot meghatározó változások idejére mindig a történelem fölerősödő szívdobbanásaira kell leginkább odafigyelnünk, mert jöhetnek új eszmék, szülehetnek új politikai lehetőségek, a leglényegesebb változások is csak a nemzet történelmében kialakult természetén átszűrődve válhatnak új minőséggé. (...) A kezdet sose válik megmerevedett múlttá, emlékké. Még akkor sem, ha már rég eltávolodtunk tőle. A kezdet – bármilyen önellentmondásos is a gondolat – mindig megmarad jelen időnek.”

A mi újkori történelmünk, „a sorsunkat meghatározó változások” kezdete Mohácsnál keresendő, a középkori állam összeomlásánál, és az ország három részre szakadásával bekövetkező mély történelmi megrázkódtatásnál. A mohácsi katasztrófát követő széthullás és a hódoltság háborús pusztításokkal, kiszolgáltatottsággal teli viszonyai között a reformáció evangéliumi megújulása olyan erővel lépett színre, amely a korszak rendkívüli megpróbáltatásaira is választ adott, és a magyarság történeti tapasztalatain átszűrődve vált – Csoóri kifejezésével élve – új minőséggé. A török uralom másfél évszázada az egész ország életét meghatározta, ám a legnagyobb anyagi és emberveszteségeket az a hódoltsági rész szenvedte, amely Trianonig szinte teljesen azonos volt a mai Dunamelléki

Református Egyházkerület történeti magterületével. A Duna–Tisza köze a berendezkedő, majd a kivonuló oszmán állam seregeinek felvonulási útvonala és meg-megújuló hadi események színtere lett. A pusztítás mértékéről máig csak becslések vannak.

A hódoltságban lényegében megszűnt a magyar alkotmányos élet, a nemesség nagy része elköltözött, a római katolikus egyházi szervezet összeomlott, a felső papság jelentős része elmenekült, a gyülekezetek magukra maradtak. A hódoltsági vándorprédikátorok a török uralom alá került országrészen nemcsak a reformációt indították el, hanem gyakorlatilag újraszervezték a keresztyén életet is. Míg a Dél-Dunántúl első „nyughatatlan prédikátora”, Sztárai Mihály haláláig a lutheri irányzat híve maradt, a helvét irányú reformáció elterjedése a vidéken a reformáció bölcsőjeként is tekintett Baranya első püspökéhez, Szegedi Kis Istvánhoz kötődik. A régió első jelentős protestáns szellemi központjai, meghatározó iskolái, neves és névtelen lelkészei révén korán kirajzolódtak. Működésük azonban a háborús viszonyok közepette gyakran megszakadt, olykor véglegesen (pl. Tolna). A korszak viszonyait jól jelzi Szegedi Kis István több éves török fogsága, vagy később tanítványának, Skaricza Máténak erőszakos halála. Mindazonáltal, különösen is ezen

a kiszolgáltatottá vált vidéken mutatkozott meg a reformáció egyik legnagyobb ereje, nevezetesen, hogy lelkészei és tanítói zöme nem hagyta el a gyülekezetét. A legnehezebb körülmények között, súlyos egyéni kockázatot vállalva is maradtak, az anyanyelvű igehirdetés, a vigasztalás és a közösségi élet fenntartása révén vállalva a hit és a nemzet (natio) megőrzésének szolgálatát. Szolgálatuk nyomán – miközben számos katolikus és a lutheránus gyülekezet is tovább élt – a hódoltság a 16. század végére református jellegűvé vált.

Jól ismert: a reformátorok nem akartak új egyházat alapítani, hanem a már meglévőt kívánták az evangélium alapjaira visszavezetni. A külső körülmények alakulása azonban a szervezeti viszonyokat is alapvetően átalakította. A későbbi Dunamellék területén már az 1550-es évektől kezdtek püspökként, szuperintendensként, szeniorként, esperesként nevezett előljárókat választani, hitvallási iratokat és rendtartásokat fogalmazni, a lelkészek és a hívek ügyében egyaránt eljáró bíróságokat működtetni. Feladatuk túlmutatott az egyházi élet keretein, hiszen az egyházi igazgatás jelenléte a hódoltság területén sok esetben a helyi közösségek érdekvédelmét és a magyarság megmaradását is jelentette. Ehhez kiépült egyházkormányzatra és egyházi jogrendre volt szükség. Ennek a folya-

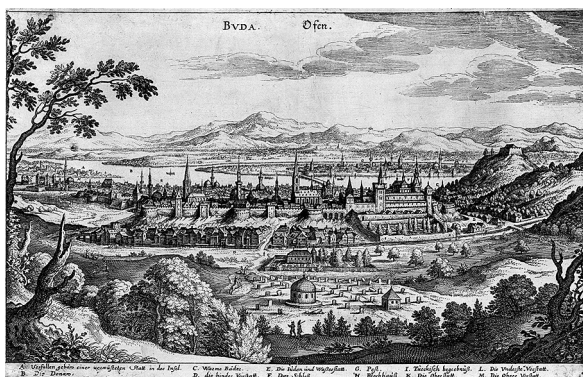
matnak volt kiemelkedő állomása a Hercegszöllősi Kánonok néven ismert egyházi törvénykönyv megalkotása és elfogadása. Figyelemre méltó, hogy a kánonok néhány dogmatikai kérdés tisztázása mellett túlnyomórészt az egyházi élettel kapcsolatos szabályokat, mindenekelőtt a lelkészek, tanítók és az egyházi vezetők kötelességeit, illetve viselkedését szabályozták. Ez egyfelől a szervező egyházi élet fenntartásának logikus szükségszerűsége volt, ugyanakkor illeszkedett a reformáció nemzetközi folyamatához is, melynek első századát gyakran szokás „a papság reformációjaként” is jellemezni, amely – Andrew Pettegree, a neves skót reformációkutató frappáns címadását kölcsönvéve – „a pokoli papságtól az új professzionális elit” kialakulásához vezetett.

A különböző korszakokban változó elnevezésű és területi kiterjedésű egyházi szervezet, amelyet ma Dunamelléki Református Egyházkerületként ismerünk, lényegében a hódoltság fennállásának teljes ideje alatt szabályosan működött. Szellemi kapcsolatait is igyekezett minden viszontagság ellenére életben tartani. A reformáció korának itt tevékenykedő prédikátorai részt vettek a három részre szakadt ország többi területén megszerveződő egyházi közösségek életében: intenzíven leveleztek, zsinatokon, hitvitákon bukkann fel a nevük. A szórványosan

megmaradt irodalmi emlékek tanúsága szerint komoly tudományos tevékenységet fejtettek ki. Wittenbergben több mint száz peregrinus dunamelléki diák fordult meg az 1600-as évek kezdetéig. A korabeli európai tudományos teológiában is ismert Szegedi Kis István munkái pedig nemcsak hogy külföldön jelentek meg, hanem eljutottak Európa nagyobb központjainak könyvtáraiba és egyetemeire is.

A török alóli felszabadító háborúk a hódoltság egykori területén gyökeres változásokat eredményeztek. A hadműveletek lezárulta után pl. Baranya 254 helységében mindössze 2554 család élt, ami a hódoltság előtti népesség körülbelül 10%-ának felelt meg. A háborúk miatt meggyengült dunamelléki egyházkerület református népessége szinte teljesen kiszolgáltatott állapotban nézett szembe a Habsburg udvarból meginduló rekatolizációval. 1671-ben Habsburg I. Lipót császár elérkezettnek látta az időt birodalma felekezeti homogenizálására. A pozsonyi különbíróság által jogtalanul elítélt és gályarabnak eladott protestáns prédikátorok történetében kulmináló gyászévtized (1671–1681) után, a törvényes kereteken látványosan túllépő, általános protestánsüldözést az 1681. évi országgyűlés vallásügyi törvényei voltak hivatva lezárni, ám a törvények hivatalos magyarázata (Explicatio Leopoldina, 1691) a kialakult kedvezmé-

nyeket újfent jelentősen szűkítette, bevezetve a magyar közjogba a nyilvános és magánvallásgyakorlat közötti különbségtételt. Az előbbi a protestánsok számára csak az ún. artikuláris helyeken engedélyezték. Az egykori hódoltsági területek azonban kívül estek az artikuláris helyeken, így az itt élő reformátusok ún. árva gyülekezetei semmiféle jogot nem formálhattak nyilvános vallásgyakorlásra, igen gyakran még a temetési szertartásokat is lelkész vagy tanító nélkül voltak kénytelen végezni. A török háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharcot követő 18. századi betelepítések rövidesen kisebbségbe szorították a dunamelléki reformátusokat. A korábban elpusztult, főleg baranyai és tolnai,

Buda és Pest látképe 1638-ban

(Forrás: BVDA. Ofen. [Frankfurt am Main],
[Wolfgang Hoffmann], [1638]. Egylapos rézkarc.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

alföldi, Buda környéki gyülekezetek közül csak alig néhány települt újra reformátusokkal, miközben a rekatolizáció nyomán csaknem száz, a török időket túlélte egyházközség szűnt meg. A protestánsok ezért az egykori hódoltságban rendkívül ellentmondásos helyzetbe kerültek. Az elpusztított területeken megindult az újjáépítés, a gazdasági pezsgés, miközben a protestánsok vallásukban folyamatosan megalázó egyéni és közösségi sérelmek között éltek. Mindazonáltal, a gyülekezetek túlnyomó többsége, hitvallásához ragaszkodva és óriási áldozatokat hozva, túlélte ezt a vértelen vagy csendes ellenreformációként, rekatolizációként fémjelzett, megpróbáltatásokkal teli időszakot is.

Ugyanakkor, paradox módon, a Hercegszölősi Kánonok által intézményesített egyházkerület hivatalosan, az államhatalom által is elismert formában csak a 18. század első harmadában jöhetett létre. A Dunamelléki Református Egyházkerület megalakulása ugyanis végső soron III. Károly király rendeletéhez, az 1734-ben kiadott ún. második Carolina Resolúcióhoz kötődött, melyben a Habsburg uralkodó engedélyezte, hogy mind a reformátusok, mind az evangélikusok lelkészei négy-négy püspököt válasszanak, s mindkét felekezet igényelt egy-egy püspökséget az egykori hódoltság területére is. A döntést protestáns világi és egyházi vezetők

hosszadalmas, sokszor megalázó bécsi tárgyalásai előzték meg, melynek révén sikerült elérni, hogy – ha csak közvetve és rendkívül szűk keretek közt, de – engedélyezzék a protestáns vallásgyakorlatot. A világiak egyháztámogató szerepvállalását jelezte, hogy az 1734-ben összeült Bodrogkeresztúri Református Konvent határozatának végrehajtása óta szolgál világi vezetőtársként a püspök mellett egyházkerületi főgondnok is. A református nemesség egyházvédő munkájának, egyházkormányzati szerepvállalásának mintaadó példáját Dunamelléken Ráday Pál kimagasló tevékenysége jelentette a 18. század első harmadában, aki egyszerre volt a református pietizmusban gyökerező népszerű imakönyv, a *Lelki Hódolás* szerzője és az egyetemes protestáns érdekért Bécsben kitartóan küzdő felkészült politikus, diplomata.

A magyar protestánsok, köztük a dunamelléki reformátusok számára a vallási egyenjogúsághoz vezető úton az első lépést végül II. József Türelmi rendeletnek nevezett intézkedése hozta meg: az uralkodói engedélyt elnyerve újra szabadon alapíthattak egyházközséget, önkormányzatuk felszabadult a római katolikus vizitációk alól. Az egyházkerület területén, amely a Duna két oldalán fekvő megyékre terjedt ki a Duna-kanyartól a Délvidékig, óriási templomépítő és gyülekezetszervező munka indult. A Türelmi

rendeletet követő 3 évben 1015 árvagyülekezet, köztük 267 hajdani anya- és 748 leányegyház élt a szabad vallásgyakorlás jogával. Míg korábban az egyházkerület központja a püspökké megválasztott lelkész eklézsiája lett, a 18–19. század fordulóján indult el az a folyamat, melynek eredményeként Pest előbb a Dunamelléki Egyházkerület központi helyévé, majd Budapestként országos református központtá vált.

A protestánsok, köztük a reformátusok a Tűrelmi rendelet után telepedhettek meg újra Pest-Budán. 1796-ban mondták ki a pesti gyülekezet megalakulását, és határoztak a templomépítésről. Mivel a pesti ekléziát „középponti ekléziának” szánták, a négy kerület közös adakozással teremtette meg annak anyagi alapját. Az első pesti lelkész, Báthori Gábor szolgálata alatt a mustármagnyi kezdetből népes gyülekezet fejlődött, melynek a Kecskeméti kapu előtt (mai Kálvin téren) felépült temploma 1830-tól a reformátusok fővárosi térfoglalásának szimbólumává vált. Püspökké választása után Báthori Gábor volt az első, aki a korábbi tiltások után újra végigvizitálhatta az egyházkerületet. Az őt követő Török Pál lelkészi szolgálata már a reformkor legmozgalmasabb évtizedének idejére esett, s vált a pesti egyházközség a hazai protestáns közvéleménynek alakító tényezőjévé. Török aktívan kapcsolódott be Pest pezsgő szellemi és

politikai életébe, majd vett részt a forradalom idején a felekezeti jogegyenlőséget kimondó, híres 1848:20. tc. előkészítésében. A szabadságharc leverését követően az 1859-es, protestáns autonómiát megsértő uralkodói pátens elleni országos tiltakozó hullám egyik mozgatója volt, akit a pátens visszavonása után az egyházkerület püspökévé választottak. Nevéhez fűződik a pesti Teológiai Akadémia és az első pesti református gimnázium megalapítása. Török pesti lelkészskége alatt fejlődött a kisváros Pest-Buda a nagyváros Budapestté, s benne a reformátusság jelentős gyülekezetté. A világvárossá terebélyesedő Budapest reformátusságának gondjaival azonban már utódának, Szász Károlynak kellett megbirkóznia. Az új kihívásokra adott első, nagy hatású válaszkísérletként a belmisszió atyjaként ismert Szabó Aladár szerkesztésében 1896-ban jelent meg *Új óramutató* címmel az a nagy hatású, sokszerzős tanulmánygyűjtemény, mely a következő évtizedekben számos kérdésben meghatározó jelzéseket adott a magyar kálvinizmusnak. A kötet címe a reformkori református nemesség nagy alakjának, a Haza mindeneseként is méltatott, Fáy Andrásnak polemikus írására, a liberális teológia szellemiségét tükröző *Óra-mutatóra* (1841) utalt.

A 20. század fordulója meglehetősen ellentmondásos állapotban találta a református egy-

házat. Egyfelől a protestánsokat sújtó mintegy két évszázados hátrányos megkülönböztetés után a 19. század végére a református és evangélikus egyház közjogi helyzetének megszilárdulását és szervezeti egységesülését (1881) ünnepelhette, ugyanakkor a magyar protestantizmus vallásszabadságra irányuló törekvései egy fokozatosan szekularizálódó társadalomban teljesedtek be. A rohamos laicizálódás megbontotta az egyházhoz fűződő korábbi szoros kötelékeket, s a hitélet formálissá válásának egyre sűrűsödő jeleivel kellett az egyházaknak szembenézniük. Az első világháborút követő összeomlás, a forradalmak, illetve Trianon tragédiájának következtében, az ország széthullásával járó megrázkódtatások a református egyházon belül is elemi erővel hozták felszínre az egyház életére évtizedek óta jellemző feszültségeket, megoldásra váró problémákat. A világháborús és trianoni csapást szenvedő egyházkerületet újjáépítése, újraszervezése mellett a Dunamellék sajátos helyzetéből fakadó egyházi reformprogram kidolgozása az 1921-ben Erdélyből Budapestre hívott és püspökké választott Ravasz Lászlóra hárult. Huszonhét esztendeig tartó egyházkormányzói tevékenysége alapvetően határozta meg nemcsak a két háború közötti dunamelléki egyházkerület, hanem az egész református egyház arculatát is. Ravasz az egyházvezetés legfontosabb felada-

tát egy „intézményeiben, világnézetében, hitvallásában szintiszta, integrális kálvinizmus” megteremtésében és az ezt szolgáló, a belső egyházi élet megújítását célzó korszerű és egységes egyházépítő reformprogram kidolgozásában jelölte meg. A megújulási törekvések nyomán a 20. századra a református egyház teológiai-szellemi élete a korábbiakhoz képest rétegzetesebb lett. Az előző időszak örökségeként tovább élő racionális, liberális teológiai gondolkodás ellenhatásaként a század végétől jelentkeztek az első új típusú, döntően a nemzetközi hitébresztő mozgalmakból táplálkozó, ún. belmissziós mozgalmak. Jellemző módon szinte valamenynyire egyesületi, missziós törekvés Dunamellékről sarjadt ki.

A korszak jelentős eredménye volt, hogy a gyakran egymással is élesen szemben álló belmissziós irányzatok hívei közötti konfliktusokat sikerült csillapítani, a szerteágazó, de korábban a hivatalos egyháztól függetlenül, egyesületi keretek között tevékenykedő missziói munkát pedig – nem csekély kompromisszumok árán – egységes egyházi irányítás alá vonni.

A korszakban a dunamelléki reformátusság három jól elhatárolható, eltérő hagyományú rétegét különítette el Ravasz. A kontinuous „ősi” gyülekezeteket, a más felekezetűekkel együtt élő, ún. diaszpóra-egyházközségeket, és a nagy-

városi, elsősorban budapesti reformátusságot. Súlyos gondot jelentett a régi falusi-mezővárosi gyülekezetek megállíthatatlannak tűnő népességfogyása, melynek kirívó példáira, a sárközi és ormánsági egykére a helyi református lelkészek figyelmeztetései és a népi írók szociográfiái nyomán a korabeli közvélemény is egyre fokozottabban figyelt fel. Az ún. diaszpóragyülekezetekben élő szórvány reformátusság és tanyai reformátusság lelki gondozásának nehézségei mellett a Dunamelléken a korszak talán legégetőbb kihívását a lélekszámában hirtelen megszorodott, s a hagyományos egyházi keretek helyett új formákat igénylő budapesti reformátusság megszervezése jelentette, amely 1900–1930 között közel megduplázódott, az elővárosokban pedig négyszeresére növekedett, s ezzel Budapest Magyarország legnagyobb református közösségét magában foglaló településsé vált. Ugyanakkor nem voltak nagy múltra visszatekintő, hagyományos református gyülekezetei, egyházi intézményei, hiszen a pesti református egyház-község csupán a Türelmi rendelet nyomán alakulhatott újjá, s lényegében a 19. században formálódott ki. Nem véletlen, hogy a belmissziós egyesületek leglátványosabb sikereiket éppen a fővárosban érték el. Tevékenységük nemcsak modern polgári vallásos formák meggyökerezéséhez, hanem jellegzetesen új, nagyvárosi, bel-

missziós munkaágak kialakulásához is vezetett. Munkájuk az 1940-es években Budapestről kiinduló, de az egész országra kiterjedő, tömeges méretű ébredési hullámban bontakozott ki. A két világháború közötti időszak egyik nagy kihívása ennek a vidékről Budapestre áramló, paraszti gyökereit elvesztő református tömegnek a gyülekezetbe szervezése, és a régóta sürgető, mélyreható szervezeti-igazgatási reformok voltak (először az óriásira duzzadt régi Pesti Egyházmegye felosztása, az önálló Budapesti, majd Pestkörnyéki Egyházmegye létrehozása, a formálisan egy anyaegyházközségbe tartozó budapesti reformátusság önálló gyülekezetekbe osztása). A sokrétű építkezést segítette, hogy a Dunamelléken egy kivételesen kiemelkedő lelkésznemzedék lépett színre.

A két világháború közötti dunamelléki egyházkerület – az ellentmondások mellett is – építkező, gyarapodó korszakát élte. Ennek az építkezésnek a világháború, a német, majd szovjet megszállás, s a nyomukban kiépülő szélsőjobb-oldali, majd szélsőbaloldali diktatúrák vetettek véget, amelyek korábban soha nem látott teológiai, politikai és morális kihívások elé állították az egyház tagjait és vezetőit.

A második világháború után az egyház és az állam számos nyitott problémát hordozó viszonyának kölcsönös együttműködésen alapuló

újrarendezését a kezdetektől kényszerpályára állította, hogy a tényleges politikai hatalommal bíró kommunista párt politikája a vallásos hagyományrendszer megtörésére, a világnézeti és politikai ellenfélként kezelt egyházak felszámolására irányult. A Rákosi vezette párt jó taktikai érzékkel használta ki az egyházon belüli törésvonalakat, a háttérből segítve az egyházvezetői szerepre készülő, a kommunista párttal mindenáron kiegyezésre törekvő csoportok megerősítését. Fellépésük nyomán az egyházi megújulás diskurzusa, a múlttal való szükséges és kritikus szembenézés, az aktuális teológiai, egyházszervezeti és személyi kérdések is sorra politikai kontextusba és ezzel a kommunista hatalmi törekvések szolgálatába kerültek. Rákosi 1948-ra látta elérkezettnek az időt Ravasz László püspök nyílt politikai nyomással kikényszerített lemondására. A deklaráltan ateista nézeteket valló pártállami diktatúra az egyház autonómiájának felszámolásával, intézményeinek államosításával, anyagi függőségének állandósításával, egyesületei betiltásával, a hitoktatás ellehetetlenítésével, a nyilvános vallásgyakorlat változatos üldözésével az egyházak társadalmi-közéleti szerepvállalását szinte teljesen lehetetlenné tette, s a vallásosságot kizárólag a magánélet szférájába igyekezett szorítani. A pártállam nemcsak az új vezetést, hanem az egyházi tanítást is igye-

kezett saját politikai és propagandacéljai szolgálatába állítani. Ennek eredményeként egy új, a szocialista rendszert igazoló teológiai konstrukció került kidolgozásra, amely a református egyházban a „keskeny út teológiája” elnevezést kapta. Az ötvenes évek nyílt diktatúrája egyfelől felerősítette a századforduló óta jelen lévő szekularizációs tendenciákat, másfelől azonban a vallásgyakorlat rejtett, burkolt formáit alakította ki. A hivatalos állami és egyházi tiltások ellenére a gyülekezetek többségében a lehetőségekhez képest igen intenzív, bár titkolt és kendőzött hitéleti tevékenység folyt.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban az egyháziak felelősségvállalása döntően két területen nyilvánult meg. Egyrészt jelentős szerepet vállaltak a segítségnyújtásban (a budapesti teológia két hallgatója sebesültszállítás közben veszítette életét), másrészt az egyházak morálisan hiteles vezetőinek megnyilatkozásai (így Ravasz László rádiós szózata) sokak számára jelentettek tájékozódási pontot. A református egyház tisztségviselőire sok helyütt hárult kulcsfontosságú szerep az újonnan szerveződő helyi népképviselői szervezetek, Forradalmi Bizottságok munkájában, s ennek keretében számos helyen komoly szerepet játszottak a (sokszor nagyon keserű indulatokból táplálkozó) önbíráskodások megfékezésében. A megtorlások során

nem egy esetben éppen e békéltető vagy a Nemzeti Bizottságokban betöltött szerepük miatt indult ellenük eljárás.

A református egyház szempontjából a legmélyebben ható változás, az egyház szellemi-lelki megújulását hirdető Megújulási Mozgalom életre hívása szintén Dunamellékről indult ki. A teológia nagy tekintélyű dékánja, Pap László és a visszahívott püspök, Ravasz László szellemi irányításával már a fegyveres harcok leverését követően Budapesten szárnyat bontó mozgalom törekvéseit néhány hét alatt egyhangú támogatásáról biztosította a református egyház több mint 900 gyülekezete. A presbitériumoknak az internálások, letartóztatások és a hatósági fenyegetések közepette nevekkel ellátott, személyesen vállalt kiállása a református közösségek szellemi-lelki erőtartalékainak és kockázatvállaló bátorságának megrendítő példája, amely jól tükrözte, hogy a forradalom alatt levegőhöz jutott egyház szabadságigénye áthatotta a legeldegottabb gyülekezetet is. A Megújulási Mozgalomban rejlő lelki-szellemi erőt jól érzékelte az egyházpolitikai restaurációra törekvő hatalom is, s ezért nem véletlen, hogy a forradalmat követő református egyházpolitika legfőbb ellenségét éppen a Megújulási Mozgalomban látta.

A szabadságharc leverésével és kiterjedt megtorlással kezdődő Kádár-korszak korábban nem

látott kihívásokat jelentett az egyházak, így a Duna menti reformátusság számára. A modernizáció általános folyamatai, a felgyorsuló szekularizáció, a tömegkultúra terjedése és az azzal járó látványos életmódváltás önmagában is az egyházak társadalmi szerepfelfogásának gyökeres újragondolását, a hitéleti tevékenységek új formáinak invencióját igényelte volna, miközben a hatalomnak gyakorlatilag teljesen sikerült kiszorítani az egyházakat a társadalmi élet nyilvános színtereiről. Emellett konzerválódott egy egyre korszerűtlenebbé és rendszerkomfortosabbá váló megmerevedő egyházi struktúra, amelynek fenntartása és támogatása immár a pártállami egyházpolitika taktikai céljai között szerepelt. Az egyházak előtt álló kihívásokat ráadásul tovább súlyosbította, hogy az ötvenhatos megtorlás lendületét folytatva, a kommunista párt sikerrel vezényelte le az utolsó autonóm társadalmi csoport, a birtokos parasztság erőszakos eszközökkel való szövetkezetekbe kényszerítését. A kényszerkollektivizálás a hagyományos paraszti életvilágok felszámolását és egyben a leplezett vallásüldözés egy újabb fejezetét jelentette. Lelkészi jelentések sora számolt be a vasárnapi istentiszteleti látogatottság drasztikus csökkenéséről, a népegyházi keretek látványos széthullásáról, a radikális életmódváltás, a modern tömegmédián keresztül közvetített

„felvilágosító propaganda”, valamint a „vasárnapra tett közös munka, illetve a háztáji vasárnapi művelése” együttes hatása miatt. Tovább nehezítette az egyházak előtt álló feladatokat, hogy a tradicionális vidéki közösségek széthullását a faluról való tömeges elvándorlás kísérte. A gyökerüket vesztett, városba áramló emberek, különösen az újonnan épült lakótelepek lakosságának megszólítása pedig addig ismeretlen és egyben tiltott, de legalábbis szigorúan ellenőrzött terepet jelentett az egyházak számára.

Ugyanakkor az 1930-as, 40-es években ki-
virágzó belmissziós és ébredési mozgalmak – csakúgy, mint ’56 megújulási mozgalma – betiltásuk ellenére jelentős hitbuzgalmi tartalékot hagytak az egyházra. Szellemi-lelki örökségükből táplálkozó kisközösségek sokszor illegális, vagy „féllegális” keretek között „búvópataként” éltek meg a rendszerváltozást és kerestek, a megváltozott környezethez és lehetőségekhez alkalmazkodva, új formákat hitük közösségi megélésére, értékrendjük, normarendszerük továbbörökítésére. Olykor a pártállam összehangolt elnyomó akciósorozatának, máskor hatalomtechnikai manipulációinak kitéve, mindazonáltal a hercegszöllősi törvényalkotó elődök hitvallását követve:

„Amint csak egy igaz és örökkévaló Istent kell minden keresztyén embernek hinnie és val-

lania, s ez az Isten az e világi uralkodók fölött áll, ugyanígy a hit és az üdvösség tekintetében nem kell törődnünk az e világi hatalmasokkal, még akkor sem, ha el akarnának minket tiltani a hittől.”

A Hercegszöllősi Kánonok intése és biztatása 450 év elmúltával sem veszített érvényéből: „*az hitnek és az idvességnek dolgaiban*” biztos iránymutatásként szolgálhat a 21. század útkereső reformátusai számára is, bizonyítván, hogy történelmünk „nem lezárt fejezet, hanem fundamentum. Hiszen a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk.”